

MOGENS FOG OG AKSEL LARSEN – ALLIEREDE MED FOR- BEHOLD¹

Af Morten Møller

Mogens Fog og Aksel Larsen var i mere end 50 år politisk engagerede på den danske venstrefløj. Men mere end det tidligere har været fremhævet, var forholdet også præget af både personlige forskelligheder og løbende uenighed om form og indhold i den socialistiske politik. Fog og Larsen var allierede – men med forbehold.

De fleste fremstillinger af udviklingen i Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) i årene efter 1956 tegner overordnet et billede af Mogens Fog og Aksel Larsen som nære allierede i kampen for at forny den danske venstrefløj.² Den tidligere formand for SF, Gert Petersen, har tilsvarende skrevet, at samarbejdet mellem Mogens Fog og Aksel Larsen gav indtryk af, at de to centrale kommunister havde “samordnet deres handlinger” i forsøget på at reformere DKP.³

Denne artikel har ikke til formål at anfægte beskrivelsen af Fog og Larsen som politisk allierede. Der var absolut stærke overensstemmelser i deres politiske grundsyn. De var gennem en menneskealder politisk forbundet på den danske venstrefløj, blev begge tiltrukket af kommunismen i årene efter 1. Verdenskrig, var aktive på kommunistisk side i den danske modstandskamp, lagde efter Ungarnsinvasionen afstand til den hårde kerne i DKP og skabte få år senere det Socialistiske Folkeparti, de begge var medlem af ved deres død i henholdsvis 1972 og 1990. Men materiale fra blandt andet Mogens Fogs personarkiv viser, at der – også efter dannelsen af SF – var forskelle og uenigheder mellem partiformanden og hans stærkeste kort blandt de venstreintellektuelle.

Aksel Larsens politiske udvikling og forhold til Mogens Fog er tidligere behandlet – ikke mindst i Kurt Jacobsens politiske biografi om Aksel Larsen. Her skal problemstillingen primært ansues fra Mogens Fogs side og med fokus lagt på perioden efter Ungarnsinvasionen i 1956. En kort forhistorie er dog nødvendig.

Modstandskamp og kold krig

I 1930 var en ung kommunist og nyuddannet læge blevet bedt om at tilse en 33-årig patient, der led af en tilbagevendende migræne. På baggrund af konsultationen skrev lægen en erklæring, der anbefalede, at patienten kom på rekreationsophold i Sovjetunionen. Erklæringen blev straks sendt videre til Moskva, hvor

man dog ikke mente, at et sådant ophold var påkrævet. Ansøgningen blev afslået, og migrænebekæmpelsen måtte fortsættes inden for landets grænser. To år senere satte patienten sig i formandsstolen for Danmarks Kommunistiske Parti. Lægen, som havde tilset patienten, havde i årene 1927-29 været en del af samme partis ledelse, men han havde nu valgt at forlade politik og fordybe sig i den medicinske forskning.

Først mere end ti år senere skulle de to kommunisters veje for alvor krydses. Men Mogens Fog og Aksel Larsen havde mødt hinanden.⁴

I foråret 1941 besøgte "migrænepatienten" igen Mogens Fog. DKP-formanden kom for at spørge, om Fog ville træde ind i illegalt arbejde, hvis partiet blev forbudt (det gjorde det få måneder senere). DKP havde i tiden efter den tyske besættelse af Danmark gennemført en udrensning i partiet, der skulle sikre, at kun de stærkeste og mest pålidelige medlemmer blev tilbage. I Larsens øjne hørte Fog til i denne gruppe, selv om han op gennem 1930'erne kun havde indtaget en perifer rolle i partiet.

Fog sagde ja med det samme, og i efteråret 1941 indgik han i den gruppe af kommunister, som skulle overtale den tidligere leder af Det Konservative Folkeparti, John Christmas Møller, til at gå med i et tværpolitisk modstandssamarbejde. Efter mere end ti år uden for de aktive rækker havde besættelsen atter trukket Mogens Fog ind i det politiske liv.⁵

Aksel Larsens indsats i modstandskampen blev kort, da han allerede i november 1942 blev arresteret af Gestapo og senere overført til tysk koncentrationslejr. Fog blev derimod et af kommunisternes stærkeste kort i etableringen af et bredt modstandssamarbejde, som fra kommunistisk side tog udgangspunkt i den såkaldte folkefrontsstrategi. Og selv om han som leder af den tværpolitiske men kommunistisk dominerede modstandsorganisation Frit Danmark også indtog positioner under krigen, som ikke altid vakte begejstring i DKP's provisoriske ledelse, var hans kamp for at fremme samarbejdet med andre centrale

kræfter i modstandsbevægelsen grundlæggende i tråd med den kurs, som formand Larsen efter Tysklands angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941 atter havde hevet op af hatten: Det var en tværpolitisk folkefront med udgangspunkt i kampen mod nazisme og samarbejdspolitik, som skulle styrke kommunisternes position i Danmark.⁶

Efter krigen blev den samarbejdsorienterede folkefrontslinie i første omgang fastholdt af DKP, og kommunisternes stemme var, blandt andet som følge af indsatsen i modstandskampen, nu styrket betydeligt. Fra 5. maj 1945 kunne Fog og Larsen oven på kompromiset mellem modstandsbevægelsen og samarbejdspolitikere begge titulere sig som ministre i befrielsesregeringen. Kommunisterne var for første – og eneste – gang med i en dansk regering.

Mogens Fog havde imidlertid valgt ikke at melde sig ind i DKP igen, da partiet atter blev lovligt, efter alt at dømme for i folkefrontsstrategiens navn bedre at kunne appellere til grupper uden for det kommunistiske univers. Han stillede derfor op til valget i oktober 1945 "i tilknytning til DKP", men fungerede efterfølgende som et fuldgældigt medlem af den kommunistiske folketingsgruppe. Med sin stærke personlighed og legitimitet fra modstandskampen var han i tiden efter besættelsen en af de mest populære skikkelser på den danske venstrefløj. Udadtil forsvarede han DKP's politik, men indadtil blev det efterhånden tydeligt, at han ikke var ubetinget begejstret for partiets og Aksel Larsens politiske linie.

Fog og Larsens personlige forhold var blevet styrket af de fælles oplevelser i modstandskampen, og de begyndte efter krigen også at omgås privat. Fog satte pris på Larsens kvaliteter som politiker, og han understregede i sine erindringer, at Larsens erfaring havde været guld værd, da Fog som grøn politiker blev valgt til Folketinget. Men efter Fog forlod Christiansborg i 1950, kunne der gå måneder, enkelte gange år, hvor han og Aksel Larsen ikke så hinanden. DKP-formanden kom aldrig til at tilhøre Fogs nærmeste vennekreds.⁷

Som leder af modstandsorganisationen Frit Danmark indtog Mogens Fog en central position i modstandsbevægelsen. Her hilser han på lederen af angrebet på Shell-huset. I baggrunden ses admiral Wedel. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

I årene efter krigen var de to folketingspolitikere dog løbende i kontakt, og i februar 1947 skriver Fog til Larsen: “Hvor dybtgribende en sandhed Newton end klarlagde med tyngdeloven, krævede udviklingen af hans teori dog stadig gennem de følgende århundreder fornyere, folk som originalt trængte længere til bunds inden for de rammer, Newtons lov foregreb. Jeg tror, ud fra en saadan almen betragtning, at ogsaa marxismen trænger [til] nyskabere.”

For Fog var det afgørende, at kommunistisk politik og agitation ikke stivnede i forældede dogmer eller sovjetisk sprogbrug, men derimod hele tiden forholdt sig til virkeligheden i det danske samfund. Samme pointe hav-

de han understreget i et memorandum til DKP's partiledelse under krigen. I 1947 var denne problematik efter Fogs opfattelse ikke blevet mindre aktuel. “Der er imidlertid en anden side, som berører mig mere personligt”, fortsatte Fog sit brev. “Det er vor vurdering af hele aandslivet. Ogsaa her forekommer det mig, at vi travrer ad slagne veje, men at vi savner ny-vurdering, trænger [til] at føre vore grundtanker up to date – under hensyntagen til, hvad der ogsaa udenfor den marxistiske verden er skabt af kultur siden Engels lagde hovedet paa puden for sidste gang.”⁸

At partiet var “hypnotiseret af Sovjetunionen”, hindrede ifølge Fog den fokusering på de særegne danske forhold, som en meningsfuld og opdateret kommunisme altid måtte have som sit udgangspunkt. En ukritisk dyrkelse af kommunismens ideologiske fædre risikerede at stå i vejen for en moderne politik.

Fogs forankring i det intellektuelle miljø betød, at det især var denne elite, hans politiske agitation var rettet imod. Men i brevet til Aksel Larsen gjorde han det klart, at partiets politik i en vis udstrækning var blevet en hindring for at få disse mennesker i tale: “Jeg tror vi trænger til at omfortolke hele den vestlige, borgerlige kulturs værdier og tankeverden i marxistisk aand, og med de nuanceringer, som den sidste krigs erfaringer har bibragt os. Kun ved at gøre det; ikke bare afvise det sidste århundredes aandsliv her og i Frankrig, England etc. som borgerlig og “reaktionær”, men ved at inddrage det positive deri i vort teorem, tror jeg vi kan vinde videre gehør hos aandsarbejderne og vinde det paa en saadan maade, at de gennem forstaaelsen af vor herværende forudsætninger, bedre fatter, hvad der sker i Sovjet. Og samtidig nyttiggøre dem ikke bare som medløbere, men ogsaa som befrugtere af bevægelsen.”

Hvis appellen til de intellektuelle for alvor skulle vinde gehør, måtte partiets kurs ændres.

I efteråret 1947 forlod DKP folkefrontsstrategien og slog ind på en mere konfrontatorisk kurs i tråd med det nyoprettede Kominforms såkaldte to-lejr teori. Denne tilbagevenden til en ny “ultravenstrelinie”, som ogsaa havde

præget DKP's politik i de tidlige 1930'ere, forøgede Fogs skepsis i forhold til partiet. Han ønskede at fastholde den tværpoltiske og samarbejdsorienterede linie, han med udgangspunkt i modstandskampen havde lagt en stor indsats i at fremme. Fog vendte flere gange tilbage til Aksel Larsens berømte tale i Odense i 1938, hvor Larsen netop havde fremhævet folkefrontspolitikken og et selvstændigt partiprogram som bærende elementer for et kommunistisk parti i Danmark. Den tale ønskede Fog at holde Larsen og den øvrige ledelse fast på.⁹

På et møde i DKP's centralkomité i september 1948 argumenterede Fog for at bevare den samarbejdsorienterede og mere selvstændige linie, men han talte med Kurt Jacobsens ord "for døve øren" over for Larsen og den øvrige ledelse. Larsen var som partiformand parat til at følge de nye paroler fra Moskva, og Kurt Jacobsen skriver ligefrem, at der i 1947-48 "ikke [var] den mindste antydning nogetsteds om, at Aksel Larsen delte Fogs syn på marxismen og Sovjetunionen..." Selv om man ikke skal overdrive den indbyrdes forskel på et tidspunkt, hvor både Larsen og Fog ihærdigt forsvarede den kommunistiske bevægelse både i og uden for Danmark, havde Larsen og DKP lagt sig tættere op ad den sovjetiske linie, end Fog brød sig om.¹⁰

På trods af sin skepsis bakkede Fog dog loyalt op om partiets politik. Han forsvarede det kommunistiske kup i Tjekkosllovakiet i februar 1948 og støttede Aksel Larsens kritik af den socialdemokratiske regerings "hysteri" i forbindelse med den danske Påskekrise måneden efter. Den konservative leder Ole Bjørn Kraft konstaterede oven på disse begivenheder, at "Mogens Fog, som er Kommunisternes intellektuelle Garantimærke her i Landet, har hidtil forsøgt at løse den haabløse Opgave at ride paa to Heste, men det bliver mere og mere klart, at der ingen Forskel er paa Mogens Fog og Aksel Larsen."¹¹ Den interne diskussion i partiet havde markeret, at der *var* en forskel, men den blev nedtonet i bestræbelserne på at styrke den kommunistiske enhed i skyggen af den mere og mere tilspidsede kolde krig.

Fog havde i løbet af sin folketingskarriere ofte følt sig splittet mellem det politiske engagement og sin succesrige men også krævende karriere som professor i neurologi. I 1950 forlod han Christiansborg og engagerede sig i stedet i en mindre krævende rolle som formand for den nystiftede forening Fredens Tilhængere. Foreningen var en del af den internationale og kommunistisk dominerede fredsbevægelse og var startet på initiativ af DKP, som i tråd med den sovjetiske linie også havde gjort "freden" til en af sine politiske mærkesager.¹²

På trods af det fælles udgangspunkt blev fredskampen i 1950'erne imidlertid endnu et eksempel på, at Fog og Larsen ikke altid så ens på den politiske situation. For Larsen og DKP var Fredens Tilhængere først og fremmest en propagandakanal for kommunistisk politik. Fog, derimod, ønskede at gøre Fredens Tilhængere til en stærk tværpoltisk bevægelse á la modstandskampens Frit Danmark, og han var klar over, at skulle denne ambition lykkes, var det nødvendigt at nedtone den partipolitiske agitation. For Fog var Fredens Tilhængere en mulighed for at videreføre den folkefrontsline, som partiet til hans ærgrelse havde forladt, men Fredens Tilhængere fik aldrig for alvor tag i de brede masser, og da Fog og den øvrige ledelse i organisationen tillod sig at sætte forsigtige spørgsmålstegn ved den kommunistiske politik i de østeuropæiske lande – ikke mindst i forbindelse med den såkaldte Slansky-proces i Tjekkosllovakiet i 1952/53 – dalede DKP og Larsens interesse for Fogs fredsarbejde.

Fredens Tilhængere havde ifølge Aksel Larsen udviklet sig til et "kunstigt fænomen" med for mange intellektuelle, som ikke var i stand til at appellere til de arbejdende masser. Moskva havde indstillet over for Larsen, at fredsbevægelsen skulle "bredere ud". Det krav havde Fog ikke kunnet indfri, og derfor begyndte DKP at orientere sig mod andre dele af fredsbevægelsen, som man mente havde et større politisk potentiale. Fog var fra midten af 1950'erne for så vidt enig i, at Fredens Tilhængere havde udspillet sin rolle. Men han

havde som formand for foreningen ført en mere selvstændig og partiuafhængig kurs, end Larsen og DKP-ledelsen brød sig om, og Larsens skepsis over for den intellektuelle dominans i Fredens Tilhængere skulle også markere en forskel i forhold til Fog, som blev yderligere manifesteret af den internationale udvikling i 1956.¹³

Khrusjtjov og Ungarn

I februar 1956 holdt Nikita Khrusjtjov sin berømte tale på det sovjetiske kommunistpartis 20. kongres i Moskva. Talen var et opgør med forholdene under Stalins regeringsperiode (død 1953) og varslede nye tider i Sovjet. Fog, som i årene forud for talen havde holdt lav profil i den politiske debat, satte nu sin lid til Khrusjtjovs politiske linie, men også Aksel Larsen så muligheden for med sovjetisk velsignelse at skabe en reformkommunistisk dagsorden, der kunne bringe DKP ud af det politiske dødvande. Larsen var imidlertid presset af en stærk fraktion i partiet, som i højere grad ønskede at holde fast i de gamle dyder, og som ikke var ubetinget begejstret for de nye toner fra Moskva. Han var klar over, at hans synspunkter var i mindretal i partiledelsen, men til gengæld lå nærmere den mere selvstændige profil, som Fog også tidligere havde efterspurgt. Larsen havde brug for allierede i den fløjkamp, der nu for alvor var ved at udvikle sig og bad Fog melde sig ind i DKP igen med det formål at skabe et “bredt, nationalt, socialistisk parti.” Efter nogle år med begrænset politisk kontakt havde udviklingen både i DKP og i Sovjet bragt Fog og Larsen tættere sammen.¹⁴

Fog havde i første omgang sagt ja til Larsens forespørgsel, men da Sovjet i oktober 1956 invaderede Ungarn, ændrede han holdning. Allerede inden invasionen havde Fog under et foredrag i studenterforeningen Clarté kritiseret både den sovjetiske kommunisme og DKP’s selvstændige linie. Han havde i den forbindelse udtrykt irritation over “den prompte efterplapring af “østlige” argumenter, som har været reglen i vestlig kommunistisk

presse og tale. Den senere tids erfaringer må have givet anledning til eftertanke. Ikke mindst den, at heller ikke den nuværende retning i de socialistiske lande behøver at tiljuble som den rigtige og endelige.”¹⁵ Efter invasionen forstærkede Fog denne kritik og kom hurtigt til at fremstå som den mest centrale repræsentant for en reformkommunistisk linie.

I et brev til Aksel Larsen afviste han nu at melde sig ind i partiet, og han tvivlede på, “om jeg overhovedet hører hjemme i et kommunistisk parti af den type, vi har i Vesteuropa.” Fog ville fortsat kræve forandringer fra sin position uden for partiet, men så måtte Larsen stå fast og sikre den reform, der var så afgørende: “Jeg ved, at du principielt er enig med mig, tror det efter vore samtaler, hvor jeg føler en væsentlig samstemmighed, men så må også du handle derefter, selvom du skal tale over den øvrige partiledelses hoveder og risikere at blive sat af.” Hvis Larsen turde vælge reformernes vej, frigøre partiet fra bindingerne til Moskva og sikre mulighederne for en åben debat i partiet, ville Fog gøre alt for at støtte ham.¹⁶

Men brevet afslørede også, at selv om Fog var klar over, at Larsen var presset af den øvrige partiledelse, var han ikke udelt begejstret for formandens reaktioner efter Ungarnsinvasionen. En ting var, at han og Larsen ikke så ens på konsekvenserne af konflikten (“Lad os se bort fra, om skridtet i Ungarn har forøget eller formindsket faren for en ny verdenskrig. Jeg tror det første, du nærmest det sidste”, hedder det i brevet). Hvad der for Fog var værre, var imidlertid Larsen og den øvrige ledelses nedladende behandling af folk inden for partiet, som ikke var enige i ledelsens politik: “Man har i disse dage søgt at samle troppeperne med tomme slagord”, skrev Fog og nævnte nogle af disse slagord: “partiets enhed, demokratisk centralisme, fraktionsarbejde, “intellektuelle uden klassebevidsthed” og hvad ved jeg. Alt dette skal kun dække over forsøg på [at] skabe samling om en ledelse, som kun de mest fladpandede “troende”, de evindelige ja-sigere, kan have tillid til. Og selv om du personlig har gjort en indsats for at

trække i en anden retning, og naturligvis ikke kan gå længere end du kan hale den forhåndenværende partiledelse med til, så har jeg dog (...) fået det indtryk, at du også kan benytte de samme formelle argumenter f. eks. overfor "de intellektuelles" gruppe. At I kan tromle nogen af dem ned under påberåbelse af partidisciplin o.l. tvivler jeg ikke på, at I kan få arbejdere til at tro, at disse intellektuelle bare svajer som siv, undrer mig ikke. Overbevisningen hos sådanne udmærkede folk er så stærk, at de mest af alt frygter for at komme til at stå udenfor. Men det gør ikke sagen bedre."

Det var den gamle konflikt mellem arbejdere og intellektuelle i partiet, som atter var brudt løs. En konflikt, Fog tilbage i 1940'erne havde brugt mange kræfter på at udviske, og som han bestemt ikke var tilfreds med atter skulle præge partidiskussionen. At beskyldte intellektuelle partimedlemmer for vakkelvornhed og manglende indsigt i klassekampen, blot fordi de anfægtede partilinen, styrkede ikke hans lyst til atter at melde sig under fjerne. "[H]vor er vi henne?" spurgte han irriteret Aksel Larsen. Loyaliteten med partiformanden var fortsat til stede, pointerede Fog, men Larsens politiske linie kunne han ikke ubetinget skrive under på.¹⁷

I DKP herskede der stor forvirring oven på invasionen. Men i en folketingsstale den 6. november havde Aksel Larsen forsvaret Sovjetunionens angreb og stod også bag centralkomiteens udtalelse fem dage senere, hvor invasionen blev set som et forsøg på "at forhindre fascistiske kræfter i at skabe et nyt Spanien i Europas hjerte, hvilket i forbindelse med den særlige spændte situation ville bringe verden til randen af en altødelæggende krig."¹⁸ Udadtillå Aksel Larsen på linie med Sovjet og flertallet i partiledelsen. Indadtillid var situationen imidlertid en anden, og i et brev til DKP's forretningsudvalg den 22. november tog Larsen afstand fra invasionen. Dagen inden havde han i et brev til Fog sågar luftet muligheden for at sprænge partiet. "[T]he captain hates the sea", skrev Larsen og bad Fog om råd til, hvordan han skulle tackle partiets krise.¹⁹

*Mogens Fog på talerstolen november 1952.
(Foto: arbejdermuseet & ABA)*

Men på trods af sine indrømmelser over for Fog accepterede Larsen ikke desto mindre at modsætte sig Fogs kritik af partilinen. Mens Fog som udenforstående kunne fremføre sine synspunkter uden personligt at være involveret i den interne magtkamp, var Aksel Larsen derimod stærkt splittet mellem hensynet til partiets enhed og behovet for at fremføre sine egne holdninger. Han følte sig klemt mellem to fløje og frygtede efter alt at dømme både Moskvas reaktion og at tabe magten i partiet.

Larsen var af den øvrige ledelse blevet pålagt at imødegå Fogs åbenmundede kritik,

som i dagene efter invasionen var blevet slået stort op i medierne. På dette tidspunkt følte Larsen sig fortsat så bundet af partidisciplinen, at han var parat til offentligt at modsige en ven, som han oven i købet i en vis udstrækning var politisk enig med. Den demokratiske centralisme lå efter mere end 20 år som partiformand Aksel Larsen dybt i blodet. Partiopdragelsen “har mærket mig til det inderste af rygmarven”, som han skrev til Fog.²⁰

Larsen nægtede i et indlæg i *Land og Folk* at acceptere Fogs påstand om, “at der i spørgsmålet Ungarn er en opposition, der kæmper fortvivlet mod en ledelse, som søger at hindre den i at komme til orde.” Fog svarede, at der nu var krigsretstilstand i hele Ungarn samt indført standretter mod de personer, der trodsede regeringen. “Jeg synes, at dette tydeligt nok viser, at der simpelt hen er tale om et folkeoprør i Ungarn”, konstaterede han tørt over for *Ekstra Bladet*. “Det forekommer mig, at partiets behandling af ‘anderledestænkende’ inden for dets rækker i denne sag (Ungarn) afslører en grundskade i dets virkemåde”, supplerede han i *Frit Danmark*. Den opfattelse afviste Larsen også.²¹

Bag den offentlige polemik var Fog og Larsen imidlertid ved at nærme sig hinanden. På DKP’s ekstraordinære kongres i januar 1957 inviterede Aksel Larsen personligt Fog til at deltage, og han fik trods stærk modstand gennemtruffet, at Fog også skulle tale på kongressen. I Moskva havde man noteret sig Fogs kritiske linie, og man undrede sig over, at en “ikke-kommunist” som Fog kunne få taleret på en kommunistisk kongres. På et senere møde med ledende DKP’ere udtalte repræsentanten for det sovjetiske kommunistparti, Otto Kuusinen, at han håbede det var klart for enhver, at “Mogens Fogs forslag...ikke har noget med marxisme at gøre.” Senere på året fik en DKP-delegation i Moskva tilsvarende at vide, at Fogs holdninger var klart “antimarxistiske og stridende mod den danske arbejderklasses sande interesse.”²² Aksel Larsen fik dermed et klart hint om, at Fogs “revisionisme” bestemt ikke havde vundet gehør hos moderpartiet i

Moskva. Det var ikke fra den side, Larsen skulle vente støtte til reformer, som direkte havde til formål at løsne DKP’s bånd mod øst.

I sit indlæg på kongressen havde Fog lagt op til forsoning mellem de grupper i partiet, der så forskelligt på invasionen i Ungarn. Kort efter kongressen holdt han imidlertid en ny og kritisk tale i studenterforeningen Clarté og krævede en “dybtgående revision” af partiets politik. At dele af det sovjetiske samfundssystem af Fog blev betegnet som et “pampervælde” gjorde bestemt heller ikke den Moskva del af partiledelsen venligere stemt.²³ Endnu en gang blev Aksel Larsen sendt i byen for at imødegå Fogs ytringer, og endnu en gang accepterede han partiledelsens krav. Men det, der ifølge flertallet i partiledelsen skulle have været et frontalangreb på Fogs kætterske udlægning af den kommunistiske ideologi, udviklede sig i stedet til en ordkløverisk og temmelig intetsigende diskussion om, hvorvidt det var en revision eller en “å jour-føring” af det socialistiske teoriapparat, der nu var nødvendigt. Det tilfredsstillende på ingen måde den hårde kerne i DKP.²⁴

I maj 1957 forsvarede Aksel Larsen på et internt møde i partiet flere af Fogs synspunkter, og han lagde ikke skjul på, at hans tidligere udtalelser skulle ses i lyset af partiledelsens krav: “Finder nogen, at der har været uklarhed i mine taler og artikler, er skylden vel delvis min, men ikke udelukkende min. Jeg har måttet tage hensyn til det faktum, at jeg var partiformand, og til forretningsudvalgets mening om, hvad der var gavnligt for partiet med hensyn til den måde, jeg bragte mine synspunkter frem på, med hensyn til de formuleringer, jeg brugte.”²⁵

Det var et fingerpeg om, at den mangeårige formand var ved at være parat til at udfordre flertallet i ledelsen, men det betød ikke, at han på alle områder var enig med Fog. Larsen havde i samme tale fastslået, at der i Fogs synspunkter var “væsentlige fejl”, som måtte korrigeres.²⁶ Desuden havde han i et tidligere indlæg konstateret, at det fra Fogs side var “snævert og virkelighedsfjernt at betragte det etiske mål som drivkraften (endda som den

eneste drivkraft) for en kommunist, altså for enhver, der bevidst er gået ind i kampen for at realisere den socialistiske samfundsidé. Socialismen er en historisk nødvendighed.”²⁷

Larsen troede stadig på den videnskabelige socialisme, som ud fra en objektiv analyse kunne fastslå, at socialismen var den kapitalistiske samfundsform overlegen, og at det derfor kun var et spørgsmål om tid, før socialismen kunne realiseres. Fog havde derimod netop påpeget, at han ikke troede på denne videnskabeliggørelse af en politisk ideologi. I stedet havde han fokuseret på socialismen som den – efter hans opfattelse – bedste samfundsbygning til at sikre den sociale tryghed for flest mulige mennesker. Det var en etisk fordring, som Fog fokuserede på, ikke socialismen som en apriorisk sand samfundsanalyse.²⁸

I det hele taget var Fog i langt højere grad end Larsen optaget af at tænke socialistisk politik på en ny måde. Han ønskede at give socialismen et mere moderne og tidssvarende udtryk uden at ende i en socialdemokratisk reformisme. En opdateret klassetænkning i lyset af nye produktionsformer og et ændret arbejdsmarked skulle resultere i en socialistisk appel til hele befolkningen, ikke blot til arbejderklassen. Samtidig skulle den hidtidige fokusering på økonomisk frihed i langt højere grad kobles til den åndelige frigørelse, som Fog nu erkendte havde svære kår i Sovjet. Fra arbejderparti til folkeparti, fra en videnskabelig socialisme til en etisk socialisme, fra Moskva-afhængighed til dansk selvstændighed, fra ideologiske fraser til sund fornuft. Synspunkter, som ikke var nye i hverken partiet eller hos Fog, og som også blev udtrykt af andre reformvenlige DKP’ere, men som i lyset af både den nationale og internationale udvikling nu blev fremført med større insisteren og kompromisløshed. Aksel Larsen blev i stigende grad påvirket af de fogske reformtanker, men det forekommer rimeligt at konkludere, at han i første omgang også var skeptisk over for dele af Fogs kritik.²⁹

I løbet af 1958 blev afstanden mellem Larsen og partiets mere dogmatiske fløj anført af Ib

Nørlund og Gelius Lund øget, blandt andet som følge af stærk uenighed om synet på Titos Jugoslavien og henrettelsen af den tidligere ungarske premierminister Imre Nagy. På et centralkomitémøde i efteråret 1958 blev det besluttet at indkalde til ny kongres senere på året. Nu skulle styrkeforholdet mellem fløjene afklares.

Fog havde i en periode forholdt sig passivt i debatten, men i oktober begyndte han som den første at tale om en splittelse af partiet som en realistisk mulighed. “Et kompromis vil ikke være muligt og endnu mindre ønskværdigt”, skrev han i *Frit Danmark*. “Man kan ikke være blind for, at en spaltning af partiet kan blive konsekvensen. Det er sket før i arbejderklassens historie, og det kan i en situation som den nuværende være en befriende og nødvendig operation, som styrker socialismens sag, hvor en splittet og kunstig “enhed” vil svække den.”³⁰

I et privat brev til *Frit Danmarks* redaktør Kate Fleron skriver Fog samtidig om Aksel Larsen, som Fog betegner som “stridens ophavsmand”: “Jeg havde [i artiklen] haft lyst til at tilføje, at det må være befriende for den part – gæt hvilken – som kan forlade en forsørgelsesanstalt for afdankede partipampere og aflaste sig for et overdimensioneret apparat med dagblad, hotel og fims...men det siger jeg altså kun [til dig].”³¹

Fog havde i lang tid bevaret håbet om at kunne reformere DKP. Nu troede han ikke længere på muligheden, og i et interview i *Information* udtalte han, at “ved siden af alt andet fremhæver det kommunistiske parti sig ved en sørgmodig mangel paa humoristisk sans i forholdet til modstanderne, og det dræber appellen til den rare, joviale vælger. Naar partiet skal virke blandt overvejende muntre mennesker som i Danmark, maa al denne alvorstunghed bidrage til at isolere det i sekterisme.”³² Det havde været et utænkeligt udsagn i en situation, hvor han stadig troede på muligheden for kommunistisk enhed.

To dage senere lod Aksel Larsen sig “hænge” af Oswald Helmuth på Aveny Teatret, hvor han overværede Bertholt Brechts *Laser*

og pjalter. Symbolikken var tydelig, og seancen blev efterfølgende slået stort op i flere af landets aviser. Larsen havde på et centralkomitémøde kort forinden lidt et endeligt nederlag og var blevet pålagt ikke at henvende sig til partimedlemmerne inden kongressen. I stedet havde ledelsen kørt den unge Knud Jespersen i stilling som ny formand, og Larsen var klar over, at magtkampen efter alt at dømmes var tabt.³³

Men selv om Fog med sine udtalelser havde bidraget kraftigt til fløjkrigen i partiet, var han bestemt ikke tilfreds med Larsens gimmick i Aveny Teatret. Få dage senere skriver han til sin gode ven Elias Bredsdorff: “Det ser ud, som om jeg var i færd med at starte en ny politisk aktivitet med partidannelse etc. i konspiration med Aksel Larsen, men således er det (heldigvis) ikke (...)”

Jeg har haft meget lidt kontakt med Aksel Larsen i sagen, kun set ham to gange kort efter sommerferien – og før denne ikke i lang tid. Men han har været her i aften (kl. er 0.30) – efter forleden at have gjort en kapital dumhed i Aveny-teatret, som faktisk væltede mit personlighedsindtryk af manden – hvor kan han lade sig forlede til sådan noget? Ovenikøbet i ædru tilstand – han bliver jo ikke fuld, fordi han ikke drikker. Jeg forstår, at han er blevet behandlet så groft på CK-mødet dagen før, at han var i desperat humør, “galgenhumor”, som Information med en makaber terminologi kalder det. Jeg tror det vil svække hans stilling i øjeblikket betydeligt, selv har han nok moralske tømmermænd, men desværre kun på grund af den – af ham uventede – virkning. Det er svipset for ham. Jeg har sagt ham min oprigtige mening derom i telefonen og gik – mentalhygiejnisk – let henover det i aften – for det er jo ikke verdens ende, kun en svækkelse, ikke alene til fryd for den hårde kerne, men også for vaklende tilhængere. Det væsentlige er perspektivet. Og dér er han usikker, mest, tror jeg, fordi han ikke ved hvad han kan mønstre af organisatorisk og politisk kraft omkring sig, men også fordi han selv er træt og måske helst ville blive privatmand.”³⁴

Fog var ikke tilfreds med Larsen. Det var

kort før partikongressen afgørende at kunne samle opbakning hos så mange medlemmer som overhovedet muligt, og “hængningen” var i den sammenhæng blot en tåbelig provokation, der risikerede at fornærme potentielle allierede.

Desuden understreger brevet, at der på ingen måde var tale om et tæt og koordineret parløb mellem Fog og Larsen i tiden op mod kongressen – eller for den sags skyld tidligere. Tværtimod fremhævede Fog, at kontakten til Aksel Larsen havde været meget sporadisk. Nu gjorde Fog imidlertid, hvad han kunne for at påvirke den slagne DKP-formand.³⁵

Hængningen på Aveny Teatret fik DKP’s foretningsudvalg til at suspendere Larsen fra alle partimæssige funktioner. Om hans muligheder frem mod kongressen skrev Fog til Bredsdorff: “I aften har jeg skubbet vældigt til Aksel Larsen, for at han i sin orlov (som foretningsudvalget bevilligede ham i aftes) skal søge at udarbejde et positivt program uden polemik. Han får kun 15 minutter på kongressen, men dér kan han koncentrere det i teser og så sprede det bagefter. En beruset ny partidannelse straks efter ville være overilet, der må en periode til, hvor tropperne samles og bliver klar over, hvad de egentlig vil tilsammen. Først derpå kan man se, om dette perspektiv med et nyt parti overhovedet kan lade sig gøre (ikke teknisk). Det er fristende at svømme på aktualitetens og begejstringens bølge, men den vil ikke bære hvis den ikke har en indre kontinuitet. Der er sgu meget forskellige folk og meninger der skal forenes.”

Planerne om et nyt parti havde tydeligvis været drøftet mellem Fog og Larsen. Fog støttede tanken, men det var nødvendigt først at finde ud af, hvilket politisk grundlag Aksel Larsens nye parti i givet fald skulle baseres på. Her var han stadig skeptisk.

Fra DKP til SF

På DKP’s kongres i november 1958 blev den endegyldige splittelse cementeret. Aksel Larsen blev væltet som formand efter at have siddet på posten i 26 år, og den indtil da temme-

lig ukendte Knud Jespersen overtog formandsposten. Da Larsen efterfølgende nægtede at underskrive en "loyalitetserklæring" fra partiet og offentligt talte den nye ledelse imod, blev han den 15. november ekskluderet af DKP. Ni dage senere kunne han meddele Folketinget, at han fremover repræsenterede et nyt parti: Socialistisk Folkeparti.³⁶

Men inden Larsens annoncering af det nye parti havde Fog skrevet til ham og givet råd om en radiotale, Larsen skulle holde kort efter:

"Din radiotale kan jo ikke være noget program, men dog prælodier til det ideologiske grundlag for en ny partidannelse", hed det i Fogs brev. "Derfor er den vigtig. Må jeg give et råd, så ikke noget om definition og indhold i proletariats diktatur. Det afskrækker folk, og der skal megen eftertanke til at finde ud af, hvad man egentlig mener og skal mene dermed. Jeg skal lade dig være i fred!

Mogens

PS. For en sikkerheds skyld: Selvom du kan bruge noget, jeg har sagt, er der jo ingen grund til at citere det som mit. Det vil vist svække virkningen i hvert fald over for nogle tilbageblevne, som endnu kan vindes."³⁷

Det taktiske og agitatoriske element havde altid ligget Fog på sinde og prægede også hans syn på en eventuel ny partidannelse. Det sidste "PS" signalerede en erkendelse af, at Fogs person også kunne være en hindring for at samle et stærkt politisk alternativ på venstrefløjen. Ikke alle havde været lige begejstrede for hans visioner om en moderne socialisme under fløjkrigen i DKP, og nu gjaldt det om at få så mange som muligt over på Larsens side. Desuden havde Fog tydeligvis ikke noget ønske om at blive for tæt forbundet med det nye parti, hvis politiske fundament fortsat var noget uklart, og hvis ledelse Fog ikke ønskede at være en del af.

Men skepsis til trods: Den 9. januar 1959 skrev Fog under på en offentlig appel fra en række intellektuelle, som opfordrede befolkningen til at støtte SF, og godt en måned sene-

re talte han på SF's første vælgermøde i KB-Hallen. Kort forinden havde Aksel Larsen imidlertid sendt Fog et forslag til et partiprogram, han selv havde udarbejdet. Et forslag, Fog bestemt ikke var ubetinget tilfreds med: "For mange 'gamle' udtryk", "igen en af de gamle travere", "stryg dog den første sætning!" lød nogle af hans mange ændringsforslag. For Fog var det afgørende, at det nye parti også søgte at forny sit sprog, hvis man for alvor ville appellere til en skeptisk dansk befolkning. Det var tydeligt, at Larsen efter Fogs opfattelse ikke i tilstrækkelig grad havde frigjort sig fra retorikken i DKP.³⁸

Også i forhold til Larsens lederskab og det interne demokrati i SF var Fog skeptisk. Den tidligere DKP'er Georg Moltved havde i et brev til Fog udtrykt stor bekymring for medlemsdemokratiets vilkår i det nye parti, ikke mindst som følge af Aksel Larsens autoritære stil. I et svar til Moltved skriver Fog: "Jeg er ganske klar over, at talrige af dem, S.F. skal henvende sig til må nære betænkelighed ved de nuværende ledes fortid, deres bundethed til organisatoriske former og politiske udtryk og tankebaner, som de er opvokset i og har praktiseret så længe. Men jeg ser ingen anden udvej for at påbegynde et sådant parti [end] omkring A[ksel] L[arsen]s og andre, lignende, personer. Det nye deri må vokse frem efterhånden, der vil klæbe gammelt beg ved længe, men kun aktivt medarbejderskab fra mangeartede "menige" kan få det vasket af efterhånden."³⁹

Fog havde som tidligere nævnt argumenteret for, at et socialistisk parti også måtte forsøge at appellere til grupper uden for den traditionelle arbejderklasse. I tiden efter SF's dannelse blev dette aspekt endnu mere centralt i Fogs agitation, og i et brev til Elias Bredsdorff redegjorde Fog for sin frustration over, at hans synspunkt ikke nød større opbakning hos Larsen og den øvrige ledelse i SF: "Min hovedtanke er, at en appel alene til den "klassebevidste" del af arbejderklassen aldrig vil kunne vinde det flertal af befolkningen, som man samtidig hævder er det grundlag man kræver for at søge socialis-

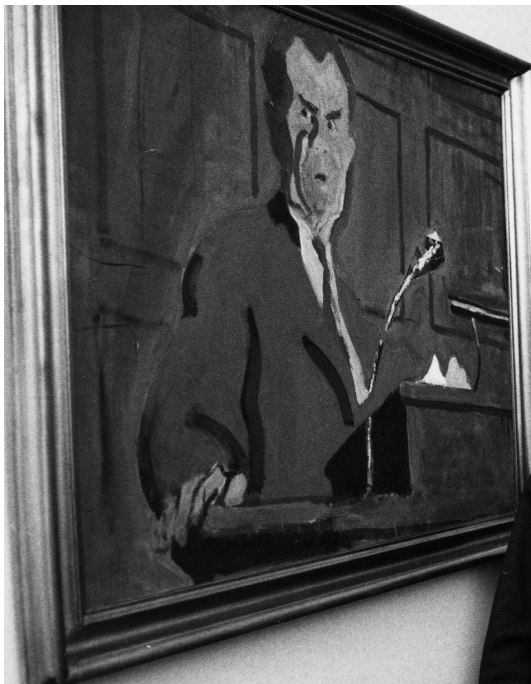
men realiseret. Derfor er en påvisning af andre befolkningslags, ansattes, tjenestemænds, etc. etc. "fordel" ved socialismen, og en appel til dem, så de forstår det, slutter op, et nødvendigt led i nyskabningen. Så langt kan altså Aksel Larsen og hans fagforeningsrådgivere ikke se (...) eller de tør ikke, af frygt for at blive beskyldt for småborgerlighed fra de hårde, for at være identiske med Socialdemokratiet. Men for mig at se må man kunne turde det. Et flertal af de i videste forstand "udbyttede" i fremskredne vestlige samfund er småborgere, socialøkonomisk i deres placering og i hvert fald i deres psykologi."⁴⁰

Navnet Socialistisk *Folkeparti* skulle netop signalere partiets bredere tilgang til socialismen. Målet var ikke kun at henvende sig til arbejderklassen, men til samtlige de grupperinger, der ønskede at støtte en socialistisk ud-

vikling af samfundet. Det havde for så vidt også været DKP's målsætning i efterkrigstiden, men Fog mente ikke, at ambitionen var kommet til udtryk i partiets daværende politik. Arbejderklassen udgjorde ikke – og kom aldrig igen til at udgøre – flertallet i befolkningen. Ville man derfor gennemføre socialismen ad fredelig vej, måtte man pr. definition agitere bredere.

Det var Aksel Larsen, der på et møde den 22. november 1958 havde foreslået navnet Socialistisk Folkeparti – men Fog var ikke overbevist om, at Larsen helt havde fattet konsekvensen af dette navn. I Fogs optik havde Larsen meget svært ved at lægge årtiers skoling i revolutionær kamp for arbejderklassen bag sig. Og selv om meget tyder på, at Larsen langt hen ad vejen var enig i Fogs analyse af det nye parti, mente Fog i hvert fald

*Aksel Larsen på talerstolen i 1950 og på maleri op-
hængt på Christiansborg. Maleriet er udført af Eiler
Krag i 1976. Mogens Fog og Morten Lange, Sf'ere
og henholdsvis tidligere og daværende rektor på
Københavns Universitet. (Foto: Arbejdermuseet &
ABA. Fotograf: Mogens Ladegaard)*

ikke, at Larsen i tilstrækkelig grad var parat til at tage skridtet fuldt ud.⁴¹

Fog forblev længe kritisk over for linien i det nye parti, og mere end halvandet år efter SF's dannelse var han fortsat ikke medlem. Det skyldtes utvivlsomt Fogs modvilje mod at involvere sig mere, end hans krævende lægekarrriere tillod, men det skyldtes også hans usikkerhed omkring partiets linie.

Kort efter SF's valgsejr i november 1960 skriver han imidlertid til Aksel Larsen: "Jeg vil gerne melde mig ind i S.F., selvom jeg havde lovet mig ikke mere at blive partimedlem noget sted, dels på grund af en uforklarlig eller svært forklarlig trang til at være udenfor "medlemskab", dels af frygt for at få endnu mere at bestille – hvad enten jeg presses dertil eller føler et ansvar som jeg så følger.

De betænkeligheder er almene, min modstand mod indmeldelse i DKP i sin tid, da vi korresponderede derom [i 1956, mm], havde endnu en række motiver, som jeg skrev til dig om.

MEN jeg vil ikke meldes ind nu. Derimod pr. 1.1.1961, jeg glemmer det ikke. Det lyder måske uforståeligt, men jeg bryder mig ikke om at flyve til sammen med så mange andre netop nu. Ikke af en form for finhed, men fordi jeg gerne vil gøre mere klart for mig, hvad jeg egentlig mener med det parti, i perspektiv (...) Men altså: 1.1.1961 har du mig, formelt som altid i denne sag reelt bag dig."

Få dage senere modtager Larsen imidlertid et nyt brev fra Fog:

"Kære Aksel.

Jeg er bange for at mit løfte til dig forleden om at indmelde mig i SF pr. 1.1. 1961 var lidt forhastet. Af følgende grunde:

Da du [på] valgaftenen i din kommentar brugte ordet arbejderparti, skrev jeg det på situationens regning, en forståelig falden tilbage på fortidens terminologi. Uheldigt, men undskyldeligt.

Men når jeg nu i dag i Ekstrabladet ser samme benævnelse anvendt efter rusen, bliver jeg ærlig talt noget desorienteret. Jeg troede på ærligheden bag partiets mærke: Folkeparti, hvilket

er noget andet og burde være mere dækkende end Konservativt *Folkeparti*.

"Arbejderne" danner nok en bastant del af din vælgerskare, men dels er de ikke alle beredt til at vedkende sig denne kollektivbetegnelse, dels bør SF appellere langt bredere. Vi er i tusindvis, som har sat kryds ved "F" uden at være arbejdere i ordets almindelige mening, selvom vi arbejder måske endnu flere timer i døgnnet end fagtarifferne tillader. Og vi vil *også* føle os repræsenteret af SF.

Dette forhold bør og må SF = du gøre klart, og indtil det er sket forbeholder jeg mig min stilling."⁴²

Utilfredsheden med Aksel Larsens retorik og politiske fokus eksisterede fortsat, og den var for Fog så afgørende, at han truede med at holde sig udenfor. Men i sidste ende havde Fog trods alt tiltro til, at tingene gik i den rigtige retning, for kort efter skriver han mere imødekommende til Elias Bredsdorff: "Jeg overvejer positivt, om jeg ikke skal melde mig ind i SF som menigt medlem. Man har jo en vis forpligtelse, når man selv har pustet til ilden."⁴³

Det gjorde Fog så langt om længe, og for første gang i 20 år var han atter medlem af et politisk parti. Samme år blev han valgt ind i SF's hovedbestyrelse med partiets højeste stemmetal og fik fra denne position indflydelse på SF's første partiprogram, som med Fogs billigelse kraftigt nedtonede den ideologiske retorik fra DKP's dage. Nu var det den "sunde fornuft", der skulle fremhæves.⁴⁴

Men også efter, at Fog var trådt ind i hovedbestyrelsen, vedblev han at være skeptisk over for Aksel Larsen. Om partiformanden hedder det i juni 1963 i endnu et brev til Elias Bredsdorff: "I øvrigt ser jeg næsten intet til Aksel Larsen, men han gør indtryk af at være træt – intet under – og han engagerer sig, synes jeg, i nogle personlige sympatier og navnlig antipatier over for folk i hans ledelse, som jeg synes – de sidstnævnte – er yderst værdifulde og nyskabende. Det opmuntrende er efter min mening, at der i hovedbestyrelsen sidder en hel del "nye folk", som absolut ikke

bøjer sig for hans autoritet, og som siger fornuftige ting.”⁴⁵

Da Larsen halvandet år tidligere var havnet i en konflikt med sin gamle rival Kaj Moltke, skrev Fog til forfatteren Erik Knudsen, som havde taget Moltke i forsvar: “Jeg sætter A.L. meget højt som menneske og som politiker, men jeg er ikke hans håndgangne tilhænger i alt, hvad han foretager sig. Bl.a. er jeg klar over, at han i en række relationer er personligt bundet i sym- og antipatier, og han ikke formår at kommandere dem ned, hvor de bør høre hjemme, når han optræder som formand. Hans gemyt kan da give sig yderst ukloge – og uberettigede – udtryk. Men så må vi bekæmpe *det*, manden er jo ikke sakrosant og har – synes jeg – overfor åbne og direkte korrektioner vist sig mere lydhor, end man egentlig kunne vente efter så lang en suveræn fortid på mange tribuner.”

Det syn – fra en allieret med forbehold – var i SF-tiden ofte dækkende for Fogs forhold til Aksel Larsen.⁴⁶

Fog forlod SF’s hovedbestyrelse i 1963, men som fortsat medlem af partiet kunne han på afstand følge SF’s videre udvikling og med glæde konstatere, at partiet ved valget i 1966 fik flere end 300.000 stemmer og sikrede sig hele 20 mandater. Oven i Socialdemokratiets 69 mandater, og med en samarbejdsvillig færing på sidelinien, var et rent arbejderflertal – eller folkeflertal som Fog foretrak at kalde det – dermed en kendsgerning.

I et brev til Aksel Larsen fra marts 1967 gav Fog sin tilslutning til samarbejdet med Socialdemokratiet og til indgåelsen af de kompromiser (ikke mindst accept af momsen), som efter Fogs opfattelse var nødvendige i et samarbejde mellem to forskellige partier. I det hele taget var dannelsen af Det Røde Kabinet ifølge Fog i fuld overensstemmelse med de mål, SF var dannet ud fra: “Vi sagde allerede fra starten, at vi ville påtage os et medansvar for dagens gerning i en reformpolitik. Det må partiet nu stå ved.”⁴⁷

Af samme årsag var Fog ikke begejstret for de folk i partiet, der var begyndt at kritisere

samarbejdet med Jens Otto Krags regering. Da uenighederne senere på året blev intensiveret, skrev Fog til Bente Hansen, som tilhørte partiets venstrefløj: “Og så siger jeg, rådt for usødet, at jeg er temmelig forarget over den måde, hvorpå der handles i partiet. Man taler om “fløje”, der konspireres åbenbart, fraktionsdannelser...hele det gamle spil, som altså rammer partiet på et tidspunkt, hvor det i løbet af mindre end 10 år har nået en tilslutning og en indflydelse, man ikke kunne drømme om, og har tvunget Socialdemokratiet over i en retning, som det ikke kan slippe udenom, såfremt SF forbliver lige stærkt.

Det gør SF ikke, hvis man fortsætter ad den nuværende bane.

Og uden at kende de indre informationer siger jeg (rådt for usødet) set udefra: Hovedskylden påhviler en lille skare intellektuelle uden politisk modenhed og perspektiv.”

Givet var det, at Aksel Larsen ikke havde tacklet konflikterne synderlig elegant, men fejlene skulle først og fremmest findes hos partiets venstrefløj, hvis agitation var præget af kortsynet “dilettanteri”, som det hed i brevet til Bente Hansen. Da venstrefløjen i december 1967 brød ud og dannede Venstre-socialisterne (VS), skete det imod Fogs vilje. Han forblev medlem af SF frem til sin død i 1990.⁴⁸

Allierede med forbehold

Den 4. januar 1972 modtog Fog et sidste brev fra den mand, han 42 år tidligere havde behandlet for migræne. Larsen havde ligget syg i juledagene, men var nu atter kommet på højkant.

“Kære Mogens”, skrev han og takkede for en sammenkomst Lillejuleaften i Fogs hjem i Charlottenlund. “Jeg var kvik, frisk, sund og stærk aftenen hos dig, aldrig har den været så vellykket.”

“Så har jeg meget brug for at vi ses meget snart”, hed det senere i brevet. “Og hvis I har det ligesådan – så følg dette initiativ op. Kom helst hjem til os – de første dage er jeg ligesom ikke kapabel til at styre en bil – og vi er

hjemme, dag som aften. Der er så meget – og så er der da altid som reserve: fællesmarkedet.

Hvis jeg er ligeså i bedring i morgen, så får Jeres telefon ikke fred – men du må meget gerne ringe.”⁴⁹

Seks dage senere døde Aksel Larsen 74 år gammel. Et langt politisk og personligt fællesskab mellem Fog og Larsen var slut.

Mogens Fog og Aksel Larsen satte begge deres præg på udviklingen af den danske venstrefløj før, under og efter Anden Verdenskrig. De var fra starten af 1920'erne og frem til Larsens død fælles om at kæmpe for en socialistisk udvikling i Danmark. Men fra Fogs side var forholdet også præget af en skepsis over for Larsens lederskab og politiske linie.

Uoverensstemmelserne var dels af personlig karakter og omhandlede, hvad Fog opfattede som Aksel Larsens bedrevidenhed. De drejede sig i SF-tiden desuden om Fogs skepsis over for de “dårlige vaner”, Larsen efter Fogs mening havde taget med fra DKP, herunder en i perioder paranoid og diktatorisk lederstil. Og de handlede om et til tider forskelligt syn på, hvordan den socialistiske politik bedst kunne “sælges” til befolkningen.

Men de var også baseret på Fogs skepsis over for rækkevidden af Larsens reformvilje. En skepsis, som allerede kunne aflæses under partidiskussionen i 1947-48, og som blev yderligere aktuel i årene efter 1956. Fog ønskede en moderne dansk socialisme, som tydeligt markerede en overgang fra arbejderparti til folkeparti, fra en videnskabelig socialisme til en etisk socialisme, fra Moskva-afhængighed til dansk selvstændighed, fra ideologiske fraser til sund fornuft og fra politisk isolation til samarbejde med Socialdemokratiet. Mange af disse målsætninger blev rent faktisk realiseret – også i Aksel Larsens formandsperiode – men ud fra Fogs perspektiv skete denne forandringsproces for langsomt og i nogle sammenhænge snarere på trods af, end på grund af, SF-formandens tilstedeværelse.

Der var mange fællesnævner, men bestemt også personlige og politiske forskelligheder mellem Mogens Fog og Aksel Larsen.

Noter

1. Dele af artiklens indhold indgår også i min kommende biografi om Mogens Fog, som forventes udgivet i foråret 2009.
2. Jens Kragh: *Opbrud på venstrefløjen 1956-1960*, 1976; Henning Lund: *Udviklingen i Danmarks Kommunistiske Parti 1956-58*, 1977; Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen – en politisk biografi*, 1993 samt Morten Thing: *Kommunismens kultur*, 1993.
3. Gert Petersen: “Mogens Fogs rolle ved dannelsen af SF”, trykt i *En bog om Mogens Fog*, 1991, s. 171.
4. Om konsultationen i 1930, se Mogens Fog: *Efterskrift 1904-45*, 1976, s. 85 og Jacobsen, 1993, s. 95.
5. Om udrensningen i DKP, se Jacobsen, 1993, s. 246. Ifølge Børge Houmann havde partiet allerede tidligere inddraget Fog i overvejelserne om at udgive tyskkritiske publikationer. Se Houmanns beretning til Rigsarkivet i DKP's Arkiv, ks. 659, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. For kontakten til Christmas Møller, se blandt andet Hans Snitker: *Det illegale Frit Danmark*, 1977, s. 15.
6. For yderligere oplysninger om DKP's folkefrontstrategi under krigen, se blandt andet Michael Kjeldsen og Hans Kirchhoff: “Danmarks Kommunistiske Parti”, trykt i *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*, 2002, s. 85ff. Gestapos afhøring af Aksel Larsen i november 1942, hvor Larsen blandt andet afslørede, at Mogens Fog hørte til Frit Danmarks inderkreds, bliver blandt andet behandlet i Jørgen Laustsen: *Medløbere og modløbere – DKP, besættelsen og illegaliteten*, ph.d. afhandling, Syddansk Universitet, 2006, s. 117ff.
7. Mogens Fog, 1976, s. 109f.
8. Brev fra Fog til Larsen, 9.2.47, Aksel Larsens Arkiv (ALA), pk. 1. Brevet er også citeret i Kurt Jacobsens biografi om Aksel Larsen, hvor det citerede dog i flere tilfælde adskiller sig fra det originale brev. Se Jacobsen, 1993, s. 342-43. For Fogs memorandum under krigen, se Hans Kirchhoff og Aage Trommer (red.): *Vor Kamp vil vokse og styrkes*, 2001, s. 609ff.
9. For en analyse af Aksel Larsens Odense-tale, se blandt andet Søren Nielsen-Man: *Kommunisternes demokratiopfattelse*, speciale fra Århus Universitet, 2004, s. 45ff.
10. Jacobsen, 1993, s. 343 & 369.
11. *Lolland-Falsters Venstreblad*, 8.10.48. For Fogs støtte til kuppet i Prag og til kritikken af Hedtoft-regeringens Påskekrise-politik, se blandt andet Mogens Fog: “Tjekoslovakiet og Kommunisterne”, *Frit Danmark*, 1948, nr. 2, s. 23-24 samt *Rigsdagstidende*, 1947-48, s. 3560-3592.
12. At Fog ikke altid var i stand til at passe sit folketingsarbejde tilfredsstillende, fremgår blandt andet af følgende brev fra Aksel Larsen kort inden folketingsvalget i 1947: “Kære Mogens! Egentlig er denne Titu-

latur i Strid med min Sindsstemning, for jeg er gal i Hovedet. Naar du bryder din Aftale med mig og uden videre bliver væk [på en udenlandsrejse, mm] en Uge for længe, synes jeg, du kunde forsøge selv at faa Forbindelse med mig, saa snart du kommer hjem.” Brev af 1.10.47, ALA, pk. 1.

13. Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, 1999, s. 388ff; Jacobsen, 1993, s. 385 & 396 samt DIIS: *Danmark under den kolde krig*, 2005, bind 1, s. 383ff.

14. Mogens Fog: *Efterskrift 1946 – og resten*, 1977, s. 101-02 & Jacobsen, 1993, s. 444ff.

15. Mogens Fog: *Kommunismen og demokratiet*, 1957, s. 9.

16. Brev af 13.11.56, ALA, pk. 3, Fogs egen understregning.

17. For Larsens angreb på 36 intellektuelle kommunister, som i *Information* havde appelleret til ledelsen om at tage afstand fra Ungarnsinvasionen, se blandt andet Thomas Ekman Jørgensen: “Split or Reform? The Danish and Swedish CPs Facing the Post-Stalin era”, trykt i Maud Bracke og Thomas Ekman Jørgensen: *West European Communism after Stalinism. Comparative Approaches*, 2002, s. 50f.

18. Citeret i Lund, 1977, s. 88.

19. Brev fra Larsen til Fog, 14.11.56 (først afsendt 21.11.56), Mogens Fogs Arkiv (MFA), pk. 2. Her hedder det: “Kan jeg sprænge? Ja, det kan jeg. Men har jeg psykiske og navnlig har jeg fysiske kræfter til at gøre det kæmpearbejde, der så skal gøres for at slutresultatet kan blive godt? Det er jeg bange for, at jeg ikke har.” For brevet til forretningsudvalget, se Aksel Larsen: *Den levende vej*, 1958, s. 123.

20. Brev af 14.11.56, MFA, pk. 2. Thomas Ekman Jørgensen kalder fokuseringen på partiets enhed for “a cornerstone of communist identity.” Det gjaldt i høj grad også for Aksel Larsen, som på DKP’s kongres i januar 1957 understregede den demokratiske centralismes fortsatte vigtighed, om end han også fastslog, at partidemokratiet burde forbedres. Se Jørgensen, 2002, s. 49 samt Lund, 1977, s. 98f.

21. *Land og Folk*, 10.12.56; *Ekstra Bladet*, 10.12.56 & Mogens Fog: “Det kommunistiske parti og oppositionen”, *Frit Danmark*, 1956, nr. 9. Se også Kragh, 1976, s. 45.

22. Citeret i Jacobsen, 1993, s. 499 & 508.

23. Fog, 1957, s. 27-28. For manuskriptet til Fogs tale på DKP’s kongres, se MFA, pk. 15.

24. Aksel Larsen: “Kommunismens nutid”, *Tiden*, 1957. Også trykt i Larsen, 1958, s. 179. Se også Jacobsen, 1993, s. 485ff.

25. Larsen, 1958, s. 189.

26. Referat af centralkomitémødet, DKP’s Arkiv, pk. 77 samt Larsen, 1958, s. 188. Se også Jacobsen, 1993, s. 487ff.

27. Larsen, 1958, s. 177-78.

28. Fogs “etiske socialisme” er behandlet i Petersen, 1991, s. 175f samt hos Thomas Ekman Jørgensen: “Vejen væk fra Moskva”, *Den jyske historiker*, 2003, nr. 101, s. 16.

29. Forskellen mellem Fog og Larsen ses fortsat i april 1958. Her sender Fog en kopi af en tale, han fire dage tidligere havde holdt på et møde i Danmarks Kommunistiske Ungdom. I følgebrevet til Larsen hedder det: “Jeg vil gerne have dig til at læse den kritisk igennem, selvom jeg ved, at du nok har adskilligt at indvende.” Indlægget var en kritisk behandling af Ib Nørlunds synspunkter og samtidig en gentagelse af Fogs bud på en moderne socialisme. Fog var tilsyneladende bevidst om, at den ikke ubetinget ville falde i god jord hos partiformanden. Se brev fra Fog til Larsen, 17.4.58, ALA, pk. 5.

30. Mogens Fog: “En bedømmelse af det kommunistiske partis situation”, *Frit Danmark*, 1958, nr. 7, s. 3-4. Også citeret i Petersen, 1991, s. 171.

31. Brev i MFA med mine tilføjelser. Gert Petersen skriver i en senere artikel, at Fog allerede i begyndelsen af 1958 opfordrede kredsen omkring tidsskriftet *Dialog* til at diskutere mulighederne for dannelsen af et nyt parti (Gert Petersen: *Inden for systemet – og udenfor*, 1998, s. 45). Hvis Gert Petersen har ret i denne datering, må det i givet fald understreges, at det ikke nødvendigvis betød, at Fog på dette tidspunkt selv var afklaret med hensyn til at sprænge partiet. Det fremgår også af Gert Petersens indlæg i mindebogen om Fog fra 1991, hvor det hedder: “Endnu et godt stykke ind i 1958 arbejdede Fog og andre ud fra et håb om at få ændret det kommunistiske partis grundlag” (Petersen, 1991, s. 170).

32. *Information*, 18.10.58.

33. Kragh, 1976, s. 42.

34. Brev fra Fog til Bredsdorff, 22.10.58, Elias Bredsdorffs Arkiv, Det Kongelige Bibliotek, pk. 6. Også citeret i Elias Bredsdorff (red.): *En bog om Mogens Fog*, 1991, s. 219f.

35. Den begrænsede kontakt med Larsen understreger Fog også i sine erindringer. Se Fog, 1977, s. 108.

36. Tage Kaarsted: *De danske Ministerier 1953-1972*, 1992, s. 145.

37. Brev af 21.11.58, ALA, pk. 5.

38. Brev fra Fog til Larsen, 8.2.59, MFA, pk. 15. De intellektuelles støtteerklæring er tryk i Kragh, 1976, s. 179f.

39. Brev fra Moltved til Fog, 3.3.59 og brev fra Fog til Moltved 14.3.59, MFA, pk. 15. Georg Moltved, som i 1950 var blevet ekskluderet af DKP for “titoistisk virksomhed”, blev i første omgang nægtet optagelse i SF, men denne beslutning vakte voldsomme protester i partiet, og Aksel Larsen måtte til sidst bøje sig og acceptere optagelsen af sin gamle modstander. Det blev af mange opfattet som en sejr for medlems-

demokratiet og en markering af nye ledelsesprincipper i forhold til DKP. Se blandt andet Kragh, 1976, s. 72.

40. Brev til Bredsdorff, februar 1959. Bredsdorff (red.), 1991, s. 223.

41. For synspunktet om, at Larsen i bund og grund var enig i Fogs analyse af det nye parti, se Petersen, 1991, s. 172f. Samme indtryk får man i Jacobsen, 1993.

42. Breve til Larsen 21.11.60 & 26.11.60, ALA, pk. 6 og MFA, pk. 2. Se også Fog, 1977, s. 110ff.

43. Brev til Bredsdorff fra december 1960, MFA, pk. 1.

44. Jørgensen, 2003, s. 19. For stemmetallene ved hovedbestyrelsesvalget, se partiavisen *SF*, 10.11.61.

45. Citeret i Bredsdorff (red.), 1991, s. 239.

46. Brev af 26.12.61, MFA, pk. 2, Fogs understregning. Aksel Larsens til tider paranoide angreb på flere af de yngre partimedlemmer er blandt andet omtalt i Preben Wilhjelm: *Fra min tid*, 2005, s. 76ff.

47. Brev fra Fog til Larsen, 18.3.67, MFA, pk. 15.

Fog var på dette tidspunkt blevet valgt som rektor for Københavns Universitet og var derfor meget varsom med at blive blandet ind i partipolitiske slagsmål. I et følgebrev skrev han til Larsen: "Kære Aksel. Hermed et brev. Det må naturligvis under ingen omstændigheder mangfoldig- eller offentliggøres. Jeg er, som du ved, bundet til politisk neutralitet, det er jeg overbevist om er den måde, jeg for tiden gør størst nytte ved. Måske passer synspunkterne dig ikke ganske, det er heller ikke mit formål med at skrive det. Men det skal naturligvis ikke hindre, at du nævner hvad jeg har skrevet til nogle "implicerede" i aktuel politik, som måtte have interesse i at kende min opfattelse af vor spændende situation. Hvis du altså synes."

48. Brev fra Fog til Bente Hansen, 23.7.67, Bente Hansens Arkiv, Det Kongelige Bibliotek.

49. Brev fra Larsen til Fog, 4.1.72, MFA, pk. 2. Dele af brevet er også citeret i Jacobsen, 1993, s. 607.

Abstract

Morten Møller: Mogens Fog and Aksel Larsen – allied but with reservations. *Arbejderhistorie* 2/2008, p. 17-32.

Mogens Fog and Aksel Larsen were closely allied on the Danish left wing for a whole number of years. Both of them were attracted to communism in the years after the First World War, active on the communist side of the resistance struggle, distanced themselves from the hard core in the DKP after the invasion of Hungary, and were involved a few

years later in the creation of the Socialist People's Party (SF) of which each remained members until they died.

However, material from amongst other sources in the private archive of Mogens Fog reveals – also after the formation of the SF – that there were differences and disagreements between the party chairman and his strongest card among the left intellectuals.

Fog and Larsen were allied – but with reservations.

The disagreements were, in part, of a personal nature and revolved around Fog's misgivings towards the "bad habits" Larsen, in his opinion, had acquired from the DKP, which gave rise at times to a dictatorial and paranoid style of leadership. They also concerned, from time to time, a different view as to how socialist politics could be best "sold" to a sceptical Danish public.

They were, however, also based on a certain scepticism Fog had with regards to the extent of Larsen's reform willpower. This scepticism could already be seen during the party discussion in the DKP in 1947-48 and was even more relevant in the years after the invasion of Hungary in 1956. Fog wanted to create a modern Danish socialist people's party which was to be based on ethical socialism instead of a scientific socialism, on Danish independence rather than dependency on Moscow, on common sense in place of ideological phrases and on cooperation with the Social Democrats rather than political isolation. Many of these objectives were achieved – also in Aksel Larsen's time as chairman of the SF – but from Fog's perspective this process of change was too slow and in some circumstances had been achieved in spite of rather than because of the SF chairman.

There were many common denominators but definitely also personal and political differences between Mogens Fog and Aksel Larsen.

Morten Møller

Forskningsstipendiat, cand. mag.

Forskningsafdelingen, Det Kongelige Bibliotek
mml@kb.dk